

ԿԱՐՈ ՄԽԻԹԱՐ

1981

ԽՕՍՔ ՇՆՈՐՉԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

Պարտք կը զգամ շնորհակալութիւնս յայտնել Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Ս. Արռողի Միաբաններէն Գերշ. Տ. Վարդան Եպիսկոպոս Տէմիրնեանին, որ նկատի առնելով հիւանդակախ վիճակս, ստանձնեց գերազուն պարտականութիւն մը՝ «ՎՇՏԱՄԱՏԵԱՆ»-ի նրատարակութեան առթիւ:

Նոյն շափով եւ զգացումներով առլի, շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ արուեստագէտ յարգելի Պրն. Վազգէն Թիւրիննեանին ընծայած գեղազարդ տիտղոսաթերթին նամար: Ըստմ անմիջապէս որ այս գեղարուեստի բարոյական աշակեցութիւնը գերազնահատելի կը նկատեմ:

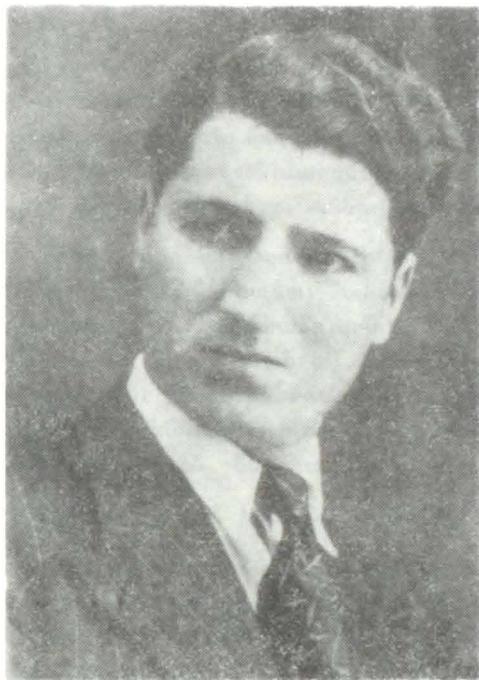
ԿԱՐՈ ՄԻՒԹԱՐ

ԿՐՈ ՄԱԿԱՐԱԳ

ՀՀ

ԼԵՏԱՄԱՍԵԱՆ

ՊԵՏՐՈՒԹ
1980

ԿԱՐՈ ՄԻԼԻՔԱՐ
(Մ. Խ. ԹԱՇՃԵԱՆ)

ՅԱՌՈՇՎԱԲԱՆ

Աշխարհասփիւռ Հայ ժողովուրդի զաւակները, Մեծ Եղեռնի անագորոյն դրուգները իրենց սրտին ու մտքին մէջ, տակաւին կը շանան ու կը յաջողին վերապրիլ ու վերյիշել անցեալի պապենական փառքերն ու տոհմիկ աւանդութիւնները, միաժամանակ իրենց հետ ապրեցնելով յետ պատերազմեան սերունդները եւ անոնց մէջ անզամ մը եւս առկայծելով այն անգին հարստութիւններն հոգեկան, մշակութային, կրթական եւ տնտեսական մարզերէն ներս, որոնք դարերու ընթացքին գոյացած էին մեր պապերու անհոն զնողութեանց գնուվը:

Անա, մեր մօտիկ անցեալի պատմութեան վերյիշումովը ապրող մտաւրականներէն կը հանդիսանայ նաեւ Ֆրանսահայ արձակագիր եւ ֆերող Մարտիրոս Խ. Թաշեանը, գրական ծածկանունով ծանօթ Կարօ Միիթարը, որ արդէն մտերիմ անուն մըն է յատկապէս Արեւմտեան եւրոպայի մեր գաղութներուն համար, հայկական օրաթերթուն իր բերած տարիներու աշխատակցութեան եւ ցարդ հրատարակած իր երկու գիրքներուն շնորհի:

Ո՞վ է սակայն այս գրքին եօրանասունհինգամեայ նեղինակը:

Սնած է Խարբերդի Զարսաննագ զաւառակի Կէօկրեփէ գիւղը: Ան 1914-ի սերունդին «Մնացորդաց»էն է, զաւակը նողագործ «Եանատան» ընտանիքի մը: Ան ականատեսներէն է իր ծննդավայրի Մընձնուրի գետի ափին նախատակուող իր ազգակիցներուն ողբերգական վախճանին, որու ընթացքին իր հօրենական տունէն տասներեք անդամներ զոհի եղած էին բարբարոս թշնամիին:

Մեծ հայրը՝ Տաշճի Կարապետ եւ մեծ մայրը, Խօս Պապօն ու կինը, հօրեղբայրը՝ Մուխբար Կիրակոսը, հայրը՝ Խչօն, ամերիկաբնակ հօրեղքորը՝ Համբարձումին կինը եւ որդին՝ Արմենակը, իսկ հօրաբոյը՝ Թարվիզը, զարհուրելի խժդուրիթեանց եւ զազանավայել արարքներու ենթակուելի եամբ կացինով եւ զանակով յօշոտուած է եւ պարկի մը մէջ դրուելով Բերքի Էաղաքին գետը նետուած: Քոյրը՝ Թրարիոն ունեցած է տիսուր վախճան մը, իսկ նորածին նոյրը օօրուցին մէջ բազում օրեւ անխճամ, անտէր վիճակի մէջ զտնուած բլլալով կեր դարձած է որդերու: Խոյն դառն նակատագրին ենթակուած է նաեւ իր գիտի ողջ բնակչութիւնը, բացի Միրաբեան գերդաստանէն:

Իր նենէն Արմենակին եւ Մարտիրոսին – այսինքն գրքիս հեղինակին – ձեռէէն բռնած՝ առաջնորդած է գիտի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ տանիքը՝ ցոյց տալու անոնց իրենց հայրենակից գիտացիներուն ջարդուիլը Մնձուրիի ափին:

Մօր հօրենական տունը՝ Խոնեկցոնք, բաղկացած 75 անդամներէ, ամբողջութեամբ անեխտուած էին՝ բացի մեկ անդամէն: Դրժքախտաբար զաւառակի բոլոր գիտերն ալ նոյն ձետվ ահաւոր ջարդի ենթակուած էին:

Բնաւեր դարձած ժողովուրդի մը զաւակներուն նակատագիրը իրենց եւս վիճակուեցաւ: Եւ անոնք տուն ու տեղ լինով, արիւնած սրտերով նամբայ ելան Տէրսիմ հասնելու նամար: Դժոխային տեսարաններ կը պարզուէին իրենց աշխերուն առջեւ: Նէնէն շալկած է հինգ տարեկան տղան՝ Սեդրակը: Այլ նաեւ իր երեք անշափահաս աղջիկները եւ ամերիկաբնակ մեծ տղուն՝ Միսաքին կինը հետիւտն կ'ընկերանային... Ահազին դժուարութեամբ կը հասնին Սաղկէ անունով գիտակ – ժարայրը. հոն կը գտնեն Սիրաքէնց Սուլքանը, որ «կովորք» բանչար կը շորցնէր: Քրական հրոսախումբերը աւեր ու արիւն կը տարածեն շորս դին, չի խնայելով անգամ Թուրք գիտացիներուն:

Քարեկամի մը՝ Ռուկերշնց ««Ֆէլլէկի»» Աւետիսին միջոցաւ կը յաջողին անցնիլ Եփրատի կամուրջը եւ ապաստանիլ Ժիւրտ ընտանիքի մը մօտ, ուր կը հիւրասիրուին առատօրէն: Յաջորդ առաօտ դարձեալ կը շարունակեն իրենց նամբան ու կը հասնին վարի Մեզրէի մօտակայ գիտերը, որոնք ծանօթ են Հիւէյնիկ, Մորենիկ, Վարդարիլ, Հողէ եւ Քէսրիկ անուններով: Կը յառաջանան դէպի Սորսրդի գիւղը, ապա Փէրշէնն գիւղը, ուր կ'աշխատին բուրք Թարարենց Անմէտ աղային մօտ:

Դաշտային ծանր աշխատանքը պատանի Մարտիրոսին նամար անտանելի ըլլալով, ան ժանի մը ընկերներով զաղտագողի կը հասնի Խարբերդի Ամերիկեան Որբանոցը, ուր ինք եւ իր ընկերները կ'ընդունուին: 1919 Դեկտեմբեր 19-էն մինչեւ 1922 Մարտ ամիսը կը յանախէ Եփրատ գոլէնը եւ կը ծանօթանայ իր մայրենի բարբառի ժաղցրութիւններուն հետ՝ անզիւրէն եւ բուրքերէն լեզուններուն: Քէմալական շարժումը պատճառ կը հանդիսանայ, որ վերջ զանե որբանոցի կեանքն ալ ու տեղանառուած որբերը կը փոխադրուին Պոլիս, Ցունաստան, Սուրիա եւ Լիբանան:

Մարտիրոս ինք եւս միանալով իր ընտանիքի ողջ մնացած

անդամներուն եւ շնորհիւ Կիլիկիոյ Ս. Աքռոփ Միաբան Տ. Գիտ Եպիսկոպոսի Միհիքարեանի աշխատանքին, ձեռև կը բերեն անցագիր եւ 15 նոյեմբեր 1922-ին, իր բնտանիքն ալ տեղահանուող կարաւանին մաս կը կազմէ: Անոնք Եփրատէն անցնելով յաջորդաբար կը հասնին Մալաթիա, Պէհեսնի, Գարատաղ՝ ուր ամբողջ կարաւանը կողոպուտի եւ զանազան անարգանքներու կ'ենթարկուի: Երեք օրերու մղաւանջային տագնապներէ ետք անոնք կը հասնին Այնքապ, ապա Քիլիս եւ Գարմա, ուրկէ երկարուղիի միջոցաւ կը հասնին Հալէպ եւ կ'իջեւանին Ս. Քառասնից Մանկանց Մայր Եկեղեցին: Հնչած էր փրկութեան ժամը:

Հալէպի հոգետան մէջ ան կը հետեւի անզերէնի մասնաւոր դասրնբացի, ուսուցիչ ունենալով մալաթիացի Գրիգոր Արսլանեանը եւ ամերիկացի փրոֆէսոր Պուրճը:

1925-ին կը հաստատուի Ֆրանսա: Մարսէլի մէջ ժամանակ մը կը հետեւի առեւտրական դասրնբացիներու (հաշուակալութիւն, սղագրութիւն եւ մեքենագրութիւն), Բազմաթիւ զաղբական հայերու նման, իր օրապահիկը հարելու համար Մարտիրոս կ'ընտրէ սափրիչի խանութը:

1927-ին Խարբերդի Եփրատէն հոյլ մը գրասէրներու հետ, ինչպէս օրինակ Կիւրեղ Խրայեանի, Յովհաննէս Մարգարեանի, Մատուր Պէրայեանի, Միսաք Խրալեանի եւ Ղազարի հետ միանալով, Մարտիրոս Թաշնեանն եւս հիմնադիրներէն կը հանդիսանայ «Հայ Գրասիրաց Միութեան» եւ իրեւ ամսագիր կը հրատարակեն «Հայ Գր»-ը, որ մէկուկէս տարուան կեանք մը կ'ունենայ:

Այդ օրերէն սկսեալ, Մարտիրոս Թաշնեան, գրական իր ծածկանունվ ԿԱՐՈ ՄԻՒԹԱՐ կը նուիրուի ինքնաշխատութեան: Կը ծանօթանայ քրանսերէն եւ անզերէն լեզուներուն, միաժամանակ ըստանձնելով այցելու ուսուցիչի պաշտօն հայ եւ օտար ընտանիքներու մօտ: Կը դասաւանդէ մայրենին՝ նոր Սերնդականներու, ինչպէս նաև Ֆրանսահայ Կապոյտ Խաչի սաներուն:

Մանօր է իր մայրենի լեզուէն բացի, Ֆրանսերէնի, անզերէնի, գերմաներէնի, ռուսերէնի եւ բրիտանի: Քիչ ծանօր է արաբերէն լեզուին:

Հրատարակած է «ՏԱՆՃՈՒԱԾՆԵՐԸ» 1946-ին, «ՊԱՆԴՈՒԽԵՏԻ ՄՈՐՄՈՔՆԵՐ» հատուրը՝ 1979-ին, Պէյրութ: Իր անտիպ եւ հրատարակեալ յօդուածներու երրորդ փունջը կը ներկայացնէ ներկայ հատուրը, յառաջիկային այլ հատուններու մէջ ամփոփելու յոյսով նա-

եւ այլ յօդուածներ, ֆերքուածներ եւ գրական փորձեր, ոչ միայն հայերէն, այլ եւ ֆրանսերէն եւ անգլերէն լեզուներով:

Աշխատակցած է «ՅԱՌԱԶ»-ին, «ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ»-ին, ֆրէզնոյի «ՄՇԱԿ»-ին եւ «ԱԶԱՏ ԽՕՍՔ»-ին:

Պատկանած ըլլալով «ՅԱՌԱԶ»-ի սաներուն, նոյն անունով զիրք մը հրատարակուած է 1939-ին, «ՅԱՌԱԶԻ ՍԱՆԵՐԸ» խորագրով, որուն մէջ հատորիս հեղինակը ստորագրած է պրակ մը գրութիւն: Ան շատ սիրած ու յարգած է հետեւեալ հայագէտ մտառարականները.- Շաւարշ Միսաքեան, երուանդ Տէր անդրէասեան, Շաւարշ Նարդունի եւ Հայր Արսէն Ղազիկեսուն, որոնք հանդիսացած են իր գրական ուղղութեան ճերշնչարանը եւ իր գրական ոճին ռահմիւրաներ:

ԿԱՐՈ ՄԽԵԹԱՐ գաւառացի մը ըլլալով, գաւառական գրականութեան արձագանգը հանդիսացած է իր առաջին նախավորձերէն սկսեալ եւ որութեան կեանքի տաք ու պաղ դերբուկներէն անցնելով, պատրաստուած է իր հայրենի աւանդութիւններով եւ հետեւողն հանդիսացած՝ լաւագոյն առաջինութեան եւ դաւանանքին: Եւ պատահական չէ որ գրքիս անունը ՎՇՏԱՄԱՏԵԱՆ կոչեց. իրն են հետեւեալ բացատրութիւնները.

«Զէ որ ամբողջ կեանէս վիշտի ու արցունքի աշխարհ եղած է, հետեւաբար ես զայն կը մկրտեմ Մնձուրի գետին մէջ ու կ'անուանեմ «ՎՇՏԱՄԱՏԵԱՆ»: Մնձուր այն գետն է ուր հազարամար հայերու գերեզմանն եղաւ: ...Կասնզի մինչեւ այսօր ալ կը մղիտան բոլոր անոնք որոնք տեսան ու ապրեցան անհայր սպանդը, զարհուրանքն ու զրկանքը բազմապիսի անկիւններով» (Անձն. նամակ՝ 28 Մայիս 1980 թ., Մարտէլ):

Հետեւաբար գիրքը ՎՇՏԱՄԱՏԵԱՆ կոչուած է, որովնետեւ հեղինակին կեանքը լեցուած եւ օժոտուած է վշտով ու դառնութեամբ: Իրապէս հաջութիւն է, ներկայ պայմաններու մէջ, յատկապէս Ֆրանսայի մէջ զիրք հրատարակելն ու տարածելը: Յատկապէս Ֆրանսայի մէջ ըսինք, «որովհետեւ այլ երկիրներու կարգին ֆրանսահայն եւս այնան շատ ընթերցասէց չէ եւ մէկ խօսքով ընթերցող չկայ, մեր սերունդին շատեր հեռացան այս անիրաւ աշխարհէն: Գալով նոր սերունդին, շատ ալ չի հետաքրքրութ Հայ մշակոյրով, այս ըսելով չեմ ուզեր ըսել թէ հայութենէ հեռու են. Ո՛չ, Սակայն միջավայրը կը պատարգէ, երբեմն ալ, այլ կերպ մտածել նաեւ» (Նմկ. 17 Մարտ 1980 թ., Մարտէլ):

ՎՇՏԱՄԱՏԵԱՆ-ի նրատարակութեամբ մեր ընթեցասէր հանդուրիքան կը ներկայացնենք աշխարհագրականորէն կորսնցուցած, սակայն մշակութապէս եւ հոգեւորապէս մեր մտքերուն ու սրտերուն մէջ դրոշմուած հայկական բռնագրատուած հողերու պապենական բարժերն ու սովորութիւնները, ինչպէս նաև դժնդակ պայմանները ի. դարու առաջին հաստորդին, որոնց ընթացքին հայ ժողովուրդը կարեւեր խոցոտուած՝ իր սիրելիներու անշիրիմ ոսկերոտիքը բռղլով անմիտքար, զնաց հաստատուիլ ասպեճական ժողովուրդներու հայրենիքներուն մէջ:

Թող այս հատորը փունջ մը ըլլայ բուրումնաւէտ ծաղկանց՝ անոնց յիշատակին դրուած Մարսէյի նահատակաց Յուշարձանին առջեւ:

Մեր խորին շնորհակալութիւնը կը յայտնենք պրն. Վազգէն Թիւրիւննեանին, որ սիրայօծար յանձն առաւ պատրաստել հատորիս տիտղոսաքերքին գծագրութիւնը:

ՎԱՐԴԱՆ ԵՊԻՍԿ. ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ

1 Յուլիս 1980, Անքիլիաս

ԳԵՂՈՆ ՀԱՅՑ ՏԱՐԻՒՆ ԵՒ ԱՆՈՐ ՍՊԱՍԱՐԿՈՒՆԵՐՈՒՆ

- Ա.- Այրն է եռաւամ . վեց օր գործող Արարիչն Աստուած , նախամարդն է Աղամ-Եւա առ յԵղեմ . պատմակոթող ու երկնամերձ հայ Արարատ , կառուցուածքով հպարտ Նոյեան Տապան հանդշի վրան եւ զոյլ Մասիս , կեանք ովասիս իր կոնակին : Ազատաշղիդ Հայոց Արամ , Ահարոնեան թուի Արամազդ , մեծ ողբերդու լոյս Աւետիս , մի յուսարաշխ զիրն փարթամ . տասներկու բառով անմահական , տէր տիրական ողբերդութեան , Արցունքի հովիտ . . . : Ահա Անին , հազար եկեղեցի , հազար տաճար , մենութեան մէջ ան յար կ'ողբայ մինուճար : Անդրանիկը քաջ եւ անձնուրաց . «կ'ուղէ պատերազմ կը սպասէ զարնան» - Մահուան անկողնին՝ «Աւա՛ղ որ գործս կիսատ մնաց» :
- Բ.- Բէն բարեխօս , հին հայերու «Բամբ որոտան» Հայոց քայլերգն դէպ հայրենիք , եւ Հայաստան : Հայր Բաղրատունի Վենետիկ-եան տոհմէն , Բարգէն Սիւնի , մեր կորուսեալ բախտի անիւն ըլլար իցիւ :
- Գ.- Գիմ գոթական , Գրիգոր Արծրունի , բանիմաց հրապարակագիր , Գեղամ Բարսեղ , գետն է սիրոյ , կեանք հմայիչ , Գողթան երգիչ . Գարեգին Նժդեհ էր զօրավար , «ցեղակրօն ուխտի» ղեկավար :
- Դ.- Դան է դաժան , զիսախոիւ մեծ բանաստեղծ Դ . Վարուժան , Անոր առջեւ ոտքի ելլենք , դաժան օրերն պահ մը յիշենք , Մեր Վարուժան հայ մտքին մէջ ակօս բացեր , վարդ է յաներ , Դուրեան Պետրոս , երիտասարդ սէր բանաստեղծ անմահացեր :
- Ե.- Եէջն է երկինք ու երկի՞ր , Եղիշէ թարգմանիչ , սէր Երուխան արեւ ցաթեր : Միշտ ոխ՝ հազարափառ Անին Հայոց դէպի եթեր : Եղիա Տէմիրճիպաշեան յոգնած փիլիսոփայ : Եօթնեղբայրեան Մկրտիչ Եղեսիոյ հերոսներէն :
- Զ.- Ան զուարթուն , խոհ եւ արթուն , մեծ Զարդարեան , զանգահարն է զդաստութեան եւ զարհուրանք անպէտ մարդուն : Զօհրապն Գ . մեծ հուտոր , իրաւաբան եւ փաստաբան՝ կերը եղաւթուրքին գաղան :
- Է.- Էն էական բայն է խօսքին . փա՛ռք կլսագիր է-ին , արեւն ու աղն է ասուն-անասունի կեանքին , թէ հարուստին , թէ աղքատին : է . Ակնունի վաստակաւոր մեծ հոետոր եւ բեմասաց :

- Ի .- Գիր մըն է արդար, գրչի տակ է նա անդադար, սկիզբ կամ վերջ՝ բառի միջեւ անխտրաբար :
- Բ .- Միշտ թաղակիր, թեթեւ, յար անդեղեւ, թաղին յաղթող հրեղէն է Սիամանթօ, հարուստ կծծի եւ կամ աղքատ թօն թէոդիկ մեծ հայրն էր Տարեցոյցի : Ուրիշ թօ մըն ալ, գաւառացի մեծ ուսուցչապետ Թղկատինցի :
- Ժ .- Ժէն ժիր մէջքով ու մէկ աչքով, ունի ժպիրհ, անէծք իժին միշտ յանիքով :
- Ի .- Գիր մըն է ձայնաւոր հնչիւն եւ թէ գնչու : Ինչո՞ւ եկար օտար երկիր, կը թափառիս միշտ, անդադար :
- Իսահակեան մեծ բանաստեղծն Աւետիք : Ակու Լալա Մաարի, հայուն լուսատու կանթեղը չպիտի մարի : Իփէքեան Գարեգին, մեր գոյութեան պատմութիւնն է արդ վկայ այս խորիմաստ «ինչու»ներուն :
- Լուսնակ գիշեր, բացե՛ր փէշեր : Լոյս արշալոյս, միշտ խրախոյս լեռնաբնակ հերոսներու : Երբեմն ազօտ լալկան լիում, կը պարտադրէ քեզ՝ լաց ու ազօթք :
- Լեւոն Շանթ, անբասիր մեծ մշակ, միտք արգաւանդ, դաստիարակ անդուզական հայ դպրութեան :
- Խ .- Խէն բաղաձայն, Մովսէս Խորենացի, մեծ պատմագիր հայր Մովսէս հայ ազգին չնորհեց նոր կեանք մը վէս :
- Խրիմեան Հայրիկ, Հայոց հայրիկ, փայտ՝ չերեփով խռո-նեց հեղ մը ազգաց կաթսան Պերլինի մէջ ու պատգամեց – Խէն հրացան, կուռ բաղաձայն, խփէ անձայն...:
- Խորին Սրբազնութիւն, Կիլիկեան Տան արժանաւոր աթոռա-կալ Խապայեան Ս. Կաթողիկոս : Երեք ականաւոր կրօնապետ՝ իրենց գործքովն եղան նուիրական մեծ Ասպետ, Խատիսեան Ա. քաղաքագէտ, Ազգ . Դաշնակցութեան ժողովին՝ Հայաստանի ներկայացուցիչ :
- «Խանասորի կանանչ դաշտը կարմիր արեամբ ներկուեցաւ»
«Հայեր յիշէ՛ք նուիրական այս տօնը»...
- Ծ .- Ծան ծանրախոհ, կեանք թոհ ու բոհ : Եթէ պատիկ կամ մեծ յոխորտ՝ կը զգաս դուն քեզ «Ծանիր զքեզ» : Մի ըլլար բնաւ ծուռ ոխապահ մեր ծա գիրին, վասնզի ան ծառ-ծաղիկն է Ծա-ռուկեանին :
- Կ .- Կէն՝ գիր գեղաձեւ, կոմիտաս, երգ յօրինող մեծ վարդապետ,

Կեղծուկ երգաց ներհուն վարպետ, միշտ յօրինեց եւ դիւթական ձայնով երգեց յաճախ, խրոխտ անվախ: Հայկեան ցեղին՝ էր Պէթհովէն, Ան վախ չունէր թէ քամիչն եւ թէ հովէն: Զոհն նորա մեր կոմիտաս անգութ մահուան, մահ կանխահաս:

Կոստան Զարեան դա՛տ բանաստեղծ «Տատրագոմի Հարսը»: Կիւրծեան Մելքոն-Հրանդ, վաղեց Պոյիս կամ աստ ու անդ, մեծ զրագէտ զաւառացի, զրեց «Պանդուխտի կեանքը» ներկայացնող յացակումած» նամակներ եւ այլք: Կիւրեղ Խրայեան զարհուրանքի եւ դրկանքի զաւակ: Պատմագիր եւ հեղինակ: «Ծովք Կէօլծիւք» եւ «Արիւնոտ Ճամբայ» հայ դպրութեան հաւատաւո՞մըն էր աներկբայ:

Հ.- Հոն Հայաստան, մեր նախահարց եղեմական չէն այդեստան ու մրդաստան, հոն է հայը եւ Արարատը բարձր գագաթ, զազան թուրքին ունին գանդատ: Արդ Համաստեղ, շարունակեց Թէկատինցիին դործն անշեղ: Իր «Անձրեւ»ով յաւ ճանչցեր զաւառացին եւ իր դիրքը որ ամբողջ կեանքն է աշխատունակ միշտ քրտնաթոր դիւղացիին:

Զ.- Զան գլխապիր զոռոզանիստ, հպա՛րտ, հանդի՛ստ, երկաթագիր սուր բաղաձայն միշտ քաղցրաձայն, բայց հոգեհան, վշտոտ սրտերն զերթ փոթորկող ձիւնն է ձմրան:

«Զայն մը հնչեց էրզրումի հայոց յեռներէն»: Աղատութեան պայքար, Մահ կամ Աղատութիւն:

Դ.- Հատն զօղանջ, Մեծ խաչակիր Ղեւոնդ Երէց, սուր միտք, ականջ: Վենետիկեան Հայր Ղաղիկեան, լուռ պատզամովն իր սրբազն, կը գուրգուրար միշտ ծնրադիր՝ ոսկեղնիկին յար ունկնդիր «Աի՛ զրէք, այլ զրեցէք» ուղիղ ու ճիշդ, բայց մի ըլլաք լուռ ոխապահ: Հայր Ղեւոնդ Ալիշան, Աստուած ու հայրենիք պաշտողներէն եզակի եւ ակնառու վանական: Առանց հայրենիքի հայրենի հողը տեսնելու երգած է սիրով կաթողին: Մխիթարեան իորինուրդ:

Բ.- Ճէն «Ճակատամարտ» ցեղի արիութեան լուրջ գոյամարտ: Ուսուցչապետ ի Վենետիկ Հայր Ճանաշեան, փայլ ճառագայթ, եւ բանաստեղծ՝ լոյս ճաճանչ: Ճէն է յաճախ ճակատագիր մէջ-քին ուռուցք, որ պատմուճան չուզեր հագնիլ:

Մ.- Մէն փոթորիկ ահեղագոռ, յաղթեց խաւարին անյողղողդ, Աստուածակերտ Մեսրոպ-Մաշտոց, եղաւ այրուքէնի մեծ դարբնոց. Սահակ-Մեսրոպ յոյս Մերովք, հայուն տուին գիր

այրուրէն։ Հապա եղան խոհ-ջահակիր ամենուրեք։

Սերաստացի Մեծ Միհթար. խօսքով գործով բարի արդար։ անզուգական մի վանահայր, մշակոյթով մը արփավառ։ Հայկ- ևան ցեղին կեանքն է այս', Ան դարէ դար։ Միքայէլ նալպանտ- ևան, մեծ բանաստեղծ, պայթուցիկ երգ - - գլխարկները վա՛ր - «Աղա՛տն Աստուա՛ծ այն օրից, երբ հաճեցաւ չունչ փշել, իմ հողանիւթ շինուածքին, կենդանութիւն պարգեւել»։ Մ Մեծարենց, զոհար լեզուով մեծ բանաստեղծ։ - Մ. Պար- սամեան, հեղինակ դասագիրքերու. մտաւորական, վիճասէր, քննաղատ եւ խմբադիր «Կեանք եւ Արուեստ»։ Մարաշ տուաւ- զաւակ մը, Հրանդ Սամուէլ, թէ զրագէտ, թէ պատմագիր եւ խմբադիր, զրասեղանին հազար տեսակ լրադիր. կեանքովր վտարանգի։ Եղաւ պատմութիւն եւ զարթօնքի չեփոր։

Յ. - Ամէն կարգի թերահաւատի, յիշողութիւնը թարմացնող վլն- տըռուած գիրն է ան՝ որ կը նայի յուսիկ-փուսիկ։ Ունի իրեն հակառակորդ «Հ» բաղաձայն։ միշտ կը հասկնան զիրար եւ վէ- ճերնին կ'անցնի անձայն . . . :

Յին զլխագիր՝ Յիսուս Փրկիչն է Աստուածորդի, սէր կամք յուոթի. «Եկէք ինծի ո՛վ բոլոր յոգնած ու բեռնաւորուածներ ես ձեզ պիտի հանդչեցնեմ»։ Յին է երկչոտ ու ամչկոտ, անյոյս անջիղ, չունի տաւիղ։ Ահա՛ Յուղան, երեք սիկլ արծաթ միայն. եղաւ խաչուելիք, մտանիչ դաւաճան։

Ն. - Նուն է Նարեկ, Նարեկացի պայծառ արեգ, Սուրբ Տաճարէն ձայնը կը յսուի ամենուրեք։ Ահա Ներսէս մեր Շնորհալի, Նա- զովրեցիի խորանին առջեւ սուրբ շարական աղօթք մատեան սէր բանալի։ Հայր Ներսէս Ակինեան եւ նիկոլ Աղբալ, քովնտի քա- լէ միայն, երկուքն ալ հայ հանճարին քոյր կամ եղբայր՝ դափ- նեպսակ միշտ լուսափառ։

Նահապետական անզուգական դէմք, դաստիարակ եւ վեր- ծանող նիկոլ Աղբալեան, հայ զպրութեան ակնառու մշակ։

Շ. - Շատ մեծ է թիւը Հայ Մշակոյթի անհետացող մշակներուն։ Ահա՛ շատերէն մէկը եւ ուրիշներ. երեսուն տարի շարունակ կարմիր մատիտ ի ծեռին, համով հոտով խմբադրականներուն տակ գլխագիր Շ. Շաւարչ Միսաքեան, ականաւոր խմբագրա- պետ, հայ որբերու, գրի թուղթի ծարաւ՝ վերապրողներու ցա- ւին վարպետ։ Շաւարչն է նա, զերթ չեփորող փառքն անբա- սիր Շաւարչա՛նայ։

Ահա՛ երկրորդը, մեր օրերու «երկունք» յանդուգն եւ յա-

խուռն ելոյթ՝ Շաւարչ Նարդունի, աջին գրիչ, ձախին նշդրակ, դարբին եղաւ գրականութեան այլազան մարզերու մէջ ու յամառ աշխատանքով ստեղծեց յոյժ կարեւոր եւ անժխտելի մի միջավայր, վիճակը եւ քննադատ, երկու սղոց եւ մի մուրճ, Զօպանեան եւ Պարսամեան։ Նախանձելի դիրք համեստ եւ աշխատոնակ, փղոսկրեայ աշտարակ։ Շահան Շահնուր, նոր մեծ տաղանդ աստուածատուր, երկլեզուեա՞ն գրող։ «Նահանջը առանց երգի» եւ այլք, հասցուցին զայն ակնկալուած փառքի։

Ու գիրն է որք եւ ձայնաւոր որ կարօտի միշտ հօր կամ մօր։ առանց մէկին կամ միւսին աչքին առջեւ կայ որոգայթ։ իսկ ինք կը մնայ միշտ անկայթ։

Կոշտ ու կոպիտ գիր բաղաձայն «Զ»ին հետ ալ չէ համաձայն, չոր գլուխը կաթով ալ լուսա, կ'ըլլայ քեզի միշտ պատուհաս։ «Հ» բաղաձայն չար, իսկ բարի «Ձ» լուսատու ջահ։ Մանրազիր «Ձ» ունի կտուց եւ սուր խայթոց, այո՛ չար է, անմեղն իսկ կը շարչարէ։

Վաստակաւոր ուսուցչապետ, Փրանսագէտ Ա. Զօպանեան, Մեծասքանչի դէտ պահապան, քրոնիկագիր եւ քննադատ, կը հրաւիրէր յար Նարդունին արդարադատ։

Չան է Զարենց Եղիչէ, բայց հայ մարդը ուր որ ըլլայ զայն կը յիշէ։ Ան մեր հողի, հայ երկինքի «արեւահամ» կեանքն է երգում իոր հաւատքով ու վառ խանդով։

Մինաս Զերազ, իր գոյութիւնն էր խորհուրդ երազ, ազգային գործիչ, գործ-զբաղում յոզնեցուցիչ։ Այս բոլորէն դուրս եկաւ յուսալքուած ու ձեռնունայն։

Պէտք է պահակ կեանքի սեմին, պատերազմ է մեծի եւ պզտիկի։ Աղնիւ տիտղոս, լաւ բարեխօս, Պողոս Նուպար մեծ բարեգործ աղդին համար։

«Եկ իմ Սրինգ» Գ. Պէշէկօթիւրեան, դաշնակի վրայ զայն նուազեց, թողունք հանգչի մինչ յափտեան։ Երգիծադէտ Յ. Պարոնեան, հաւատաւոր միտք արուեստին՝ լուրջ պահապան։

Զ. Զէն գլխագիր ու սրածայր, ջուրն անհրաժեշտ ծարաւ մարդուն։ Ջահն է իրաւ, արդարութեան...։ Ամբոխավար Զամալեան Արշակ, կը սիրէր հայը կ'ատէր Վասակ. «Զէն» ջահակիր, Մէշտտի Աւետօն թէ ֆէտայի քսան տարի թէ զինակիր, նայւածքը խոռ, դէմքը խոժոռ, դեղին-պեխեր եւ ինչ խաղեր... թուրք գաղանին սիրտն է տաղեր։

Ի - Ռան Ռաֆֆի, Հայոց ազգին մեծ վիպագիր, կոթողագիր, հայուն ազատագրութեան «Կայծեր»ով ուղի հարթեց. փուշ ու տատասկ անէացան։ Բեղուն աշխատանք որ մեզի կը պարտադրէ յաւիտեան յարգանք։

Ահա Ռոստոմ, նոր լոյս ու մոմ. խունկ բուրումնաւէտ, թող երկուքն ալ հանգիստ նիրեն խոր քունն յաւէտ։

Ո - Սէն է Սիմոն, սէր միտք կայ հոն։ Սուրբ Զաւարեան, լիճն է Սեւան, ուր գաղափարք միշտ կը լողան։ Սիմոն Վրացեան գաղափարի մեծ վարուցան, շատ լաւ դարբնեց կեանքը վաղեմի իր շատ սիրած կուսակցութեան։ Լուրջ խմբագիր եւ հոետոր Սապահկիւլեան, պայքարի մէջ չեփորողն էր զգաստութեան։ Սասունի Կարօ, լայն ասպարէզ, գործիչ մտաւորական, բեղուն կեանք ամէն ճակատի վրայ։

Ահա Սողոմոն Թէհլիրեան վրիժառու գնդակով՝ բարեւեց թուրք եպարգոս Թալաթը, ու փոեց գետին ի Պերլին։

Հրեղէն ձիուն նստած Սիամանթօ մեծատաղանդ սէր-բանաստեղծ միշտ կայծահան։

Վ - Վեւն է զիր մը գոռող-անպարտ։ Միք. Վարանդեան, արժանաւոր մեծ վեթերան, կրթիչ-գործիչ կուսակցութեան. փիլիսոփայ ընկերվարութեան եւ բեմասաց. մեծ հեղինակ «Հերոսներ»ու ընկերվարութեան... բարդ դիտութեան. կը սիրենք կոշել, խոհ Միքայէլ, Խորհուրդ Մատեան քեզ Վարանդեան։ Վ. Թէքէնան, բանուկ մտքով մեծ բանաստեղծ. բանաստեղծութեան դժուարասահ առուակի մը գլուխներէն զտած եւ յօրինած է հազարաւոր քերթուածներ հարազատ թրթումներով որոնք միշտ ալ կենսապարգեւ չողեր ու նշոյլներ են հայ գրականութեան մէջ։ Աւարայրի անզուգական հերոս Վարդան Մամիկոնեան հայ ժողովուրդի փառքն ու պատկն է միշտ եւ յաւիտեան։

Տ - Տիուն գիրը շատ է սիրուն. Հայրենի տունէն զատ չկայ ուրիշ քաղցրիկ Տուն. «Ծո՛ւն, քաղցրիկ տուն, ցածուկ տան նման, տեղ երբեք չեմ գտներ»։ Մեր Տէրն Աստուած, թող ազգս հայոց հեռու պահէ հազար ու մէկ փորձութենէ։

Տէմիրճիպաշեան Եղիա՛, մեծ փիլիսոփայ, իր արուեստին գերի, կեանքին կու տար քարշ։ Տատուրեան Ահարոն մտաւորական, բանաստեղծ, Պոհեմականք եւ Մազաղաթներ, մեծ գանձ մը աներգեհոն։

Ահա Տարազ, մի պէտո Զարդացելոց» մեծ գրիչ-քերիչ Եր-

ւանդ Տէր Անդրէասեան, հայագէտի թագ լուսածոր, Մեր Մեծասքանչն՝ իրեն համար միշտ եղած էր նուիրական կոռուխնձոր: Տարազ, Արազ եւ Վահէ, տուին շատերու շատ գիտելիք, անոնք դացին ու շատեր մնացին անունելի...:

- Դ.- Ինչ զիր մըն է փախուկ, քրոպէն թեւ ունի չի կենար» դիբքն է խախուտ, կը վազէ միշտ խելօք-ապուշ, առջեւն իսկ ըլլայ տատասկ՝ կամ փուչ: Կը վազէ միշտ չունի հանգիստ. սպասողին կամ ապրողին կը պատճառէ յաճախ ցաւ վիշտ:
- Ե.- Ցու, շոր ու ցամաք գիր մըն է հարուստ, եթէ յանկարծ դու զայն ցնցես, կը պոռայ չոր, «լատին այրութենի կը պատկանիմ ևս» - կորաքամակ, անբարենիչ, խուլ ամբարիշտ, ձմրան ցուրտն է զերթ ցաւաղար, հէք անպարկեշտ:
- Ւ.- Բառի մը առաջին գիրը ըլլալու իրաւունք չունի, բառերու մէջ-տեղ եւ վերջաւորութեան Վ. կը հնչուի, փախուկ ձայնաւոր, մեղաւորէ մը աւելի մեղաւոր, շատ կը վախնայ այրէն. գլխուն կրակ, մուր կը թափէ. ունի արցունք զերթ անհմայ, հասկցողը միայն զայն կ'իմանայ:
- Փ.- Կողով կտորով գիր մըն է հարուստ, փարիսեցիներն ունեցան կորուստ երբ Նազովրեցին զանոնք դուրս հանեց Տաճարէն: Փունջ մը ծաղիկ հայ հերոսին. ուրիշ փունջ մըն ալ գրագէտ քննադատ Փայլակ Սանասարին կարնոյ լեռնակողերէն հաւաքուած:
- Քսան կախաղանի փառքերէն մէծ յեղափոխական Փարամազ, թուրքը չ'հանդուրժեց, զայն առաջնորդեց մահուան-կախաղան:
- Ք.- Քինախնդիր զիր մը չէ ան. խաչին գամուած Յիսուան է ան. ու մեծ փիւնիկ, ազգիս հերոս Քաջ Անդրանիկ: Քէ Քրիստափոր միտք է փողփող. գաղափարի հզօր Ասպետ, յեղափոխող մէծ վարպետ եւ լծակիցք Ռոստոմ, Ս. Զաւարեան:
- Ահա բոլորիս, անխոնջ տիտան Գամառ Քաթիպան:
- Քսան կախաղանի անզուգական հերոսներու անձնուրացութեան տօնն է այսօր գլխաւորութեամբ Փարամազին, զացին, սակայն չի կորան, ծափ ու ծնծղայ հայ հերոսին. խոռվք-նզովք եպարգոսին:
- Օ.- Օն է օտար, չի կրնար ըլլալ լաւ հոգատար, խոստումներ կը շռայլէ մեզի անդադար: Բան մի հայցեր կեղծ օտարէն, հեռու միշտ կաց լաւ շպարուած սուր տապարէն: Եթէ կ'ուզես զուարթ մի կեանք, զնա՛, դտիր քաղքենի երգիծարան, ազնուաչուք

Երուանդ Օտեան : Կղերապետն Օրմանեանի «Ազգապատում»ը անխոնջ եւ քրտնաթոր աշխատանքի երկար ժամանակի նրբիրում մըն է :

3.- Ֆէն Փէտայի որ սիրած է լեռ սար ձոր ամայի . սիրած է հողն հօրենական , արիւն թափած միշտ պատուական : Ազատութեան անկախութեան խանդովն հարրած , փառքն է երգած հայ ժողովուրդի աղատատենջ Միասնականութեան :

ՀԵՂԻՆԱԿԻ

ՍԵՒ ՃԱԿԱՑԱԳՐԻ ԶՈՀԵՐ

1915ի վերապրոլ «մնացորդաց» էր հօրաքրոջսորդի Պաղտասարը : Հազիւ չորս տարեկան , կ'ըլլայ որր , ինչպէս նաեւ քոյրը Վարդանուշ եւ հօրեղբօր երեք զաւակները : Կր պատկանէին մանկութիւն չունեցող սիրունդին , ամէն կողմէ հալածանք եւ զրկանք՝ ահա տիսուր բաժինը որբերուն :

Երկար տարիներ մնացին թուրքերու մօտ որպէս հօտաղ կամ բանտար փոր մը հացի համար : Բոլորովին կտրուած էին իրենց հօրենական կեանքին : Հինդն ալ միեւնոյն ընտանիքի զաւակ , կը փորձէին դանել շատ սիրելի Թարպիզը , սակայն անկարելի կ'ըլլայ : Շատ շանցած ցաւալի լուրը կը հասնի վերապրոզներուն : Պաղտասարին մայրը Թարպիզ հայ կնոջ վայել խիզախութեամբ կը մերժէ երկու թուրքի առաջարկած ամուսնութիւնը : Մերժումը դուռ կը բանայ վայրենի կատաղութեան որ անողորմ կերպով կը գործադրուի հայ անզէն կնոջ վրայ :

Երկու բորենիները չեն հանդուրծեր հայ կնոջ մերժողական պատասխանին եւ կը սպաննեն գայն կատղած զազանի մը հանգոյն : Անոր մարմինը բանի մը կտորի կը վերածեն , կը լեցնեն պարկի մը մէջ եւ կը նետին Եփրատ :

Բազմահազար հայրեր , մայրեր , քոյր-եղբայրներ անցան ալիւնի նաևապարհէն՝ թալուի կամուրջէն : Եփրատի ջուրը իր գոյնը միոխեց :

Ապրիլ 1915. Քսաներարդ դարսւ Ա. ցեղասպանութիւն :

Մահմուկեցուցիչ տխուր զոյժը ահուսարսափի կը մատնէ հինդ որբերը : Անոնք բոյորովին գերի կ'ըլլան ճակատագրի անողորմ ճանկերուն : Իրենց մօր , հարսի անպատճելի եւ դառնակսկիծ մահը չա-